

Damijan Guštin

Katyn v tisku na Slovenskem 1943-1945

I. Uvod

Katyn je bil opredeljevalec in hkrati simbol poljsko-sovjetskih razmerij v drugi svetovni vojni.

Gozd kakih 15 kilometrov od Smolenska v današnji Rusiji je skrival v prvih letih druge svetovne vojne grobišče okoli 4500 pobitih oficirjev poljske vojske. Poboj okoli 15.000, po podatkih poljskih nacionalistov celo 25.700 poljskih oficirjev,¹ ki jih je zajela Rdeča armada v poljsko-nemški vojni septembra 1939, ko je na podlagi pakta Molotov-Ribbentrop zasedla vzhodni del poljske države, je zločin, ki še do danes ni dobil kakršnegakoli pravnega zadoščanja.² Šele poslednji generalni sekretar sovjetskih komunistov Mihail Gorbačov je zločin sovjetske države priznal, se opravičil poljskemu predsedniku Jaruzelskemu in mu izročil dve škatli dokumentacije NKVD.³ Boris Jelcin je, potem ko je že Gorbačov prej sprožil temeljito preiskavo o vzrokih in poteku pomora poljskih oficirjev, 14. oktobra 1992 v Varšavi uradno priznal pomor poljskih oficirjev in izročil predsedniku Walensi še najpomembnejšo dokumentacijo.⁴

Zločin je dolgo buril duhove. Opredeljevanje za nemško ali sovjetsko različico razlage poboja je dolgo pomenilo seme razdora v evropskem političnem življenju, med svetovno vojno in v času hladne vojne. Sovjetska verzija dogodka je prišla tudi v obravnavo mednarodnega vojaškega sodišča v Nürnbergu, kjer pa je bila kmalu ovržena v nekaj pomembnih točkah, tako da se je sodba zločinu v Katynu ognila.⁵

Kongres ZDA je v času hladne vojne (najbrž zaradi korejske vojne in volilnih potreb - poljskih volilcev naj bi bilo okoli 5 milijonov) ustanovil preiskovalni odbor, ki je preiskoval vprašanje poboja poljskih oficirjev v Katynu od 11. oktobra 1951 do decembra 1952, zbrano gradivo pa je dostavil tudi Združenim narodom.⁶

¹ Številka vsebuje tudi okoli 11.000 pomorjenih iz priključenih vzhodnih pokrajin Poljske, ki pa v večini niso bili poklicni ali rezervni oficirji ali podoficirji.

² Kvalifikacija poboja kot vojnega zločina je bila pravno nedorečena, saj tedaj Sovjetska zveza ni bila v vojnem stanju z nobeno državo. Na to so se oprli tudi v Združenih narodih, ko so odklonili postavitev mednarodnega sodišča na podlagi predanega materiala, ki ga je zbral preiskovalni odbor Kongresa ZDA. Prim. Franz Kadell: *Die Katyn Lüge. Geschichte einer Manipulation; Fakten, Dokumenten und Zeugen*. München, Herbig, 1991, str. 244-245 (dalje Kadell).

Rusija je v letu 1991 sprožila preiskovalni postopek proti Tokarevu in generalu Pjotru Soprunenku, ki je tedaj vodil oddelek za vojne ujetnike v NKVD in koordiniral akcijo umrtitve. Prim. Slovenec, 15. 10. 1991, št. 95, Poboj v Kalininu in Katynu (2. del). Nadaljnji potek postopka avtorju ni znan.

³ Drago Dujmić: Ratni zločini: Katyn. Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 1990, št. 1-2, str. 171; Darijan Košir: Zadnje skrivnosti Kremlja? Poboji v Katynskem gozdu. Delo 16. 10. 1992, št. 240, str. 6.

⁴ Darijan Košir: n. d., str. 6. Izročeno dokumentacijo so objavili v poljskem in angleškem jeziku: *Katyn: dokumenty ludobojstwa; dokumenty i materialy archiwalne przekazane Polsce 14 października 1992 r.* (Tlumaczenie dokumentow Wojciech Materski, redaktor Ewa Wosik). Warszawa, Institut Studiow politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1992, 183 str.; *Katyn: documents of genocide; documents and materials from the Soviet archives turned over to Poland on October 14, 1992.* (Selected and edited by Wojciech Materski introduction by Janusz K. Zawodny). Warsaw, Institute of Political Studies Polish Academie of Sciences, 1993, 104 str.

⁵ D. Dujmić, n. d., str. 173.

⁶ *U.S. House of Representatives Report No. 2505, The Katyn Forest Massacre.* Washington 1952;

Med svojim obiskom v Sovjetski zvezi je grobišče v Katynu obiskal predsednik ZDA Richard Nixon.⁷

Katyn je ostal poljska bolečina, kljub temu, da sta bili državi v istem socialističnem bloku, ki pa se je odkrito lahko izrazila šele ob koncu socializma v Vzhodni Evropi v osemdesetih letih. Leta 1988 je bilo dovoljena prva spominska maša poljskih kuratov v Katynu, že prej so ustanovili mešano zgodovinsko komisijo, ki ji je bilo obljubljen, da bo lahko iskala vire v vseh arhivih.⁸ General Wojciech Jaruzelski je leta 1990 kot poljski predsednik prvi z ustreznim ceremonialom lahko položil venec na grob v Katynskem gozdu; 9. aprila 1996 je predsednik Poljske Aleksander Kwasniewski začel svoj uradni obisk Rusije s prisostvovanjem spominski maši v Katynu.⁹

II. Katynski zločin

Do nemškega javnega razkritja množičnih grobov 13. aprila 1943 je bilo vprašanje poljskih vojnih ujetnikov v Sovjetski zvezi (ujetih je bilo 240 do 250.000, po sovjetskih podatkih 181.000 mož) le predmet internih poizvedovanj med poljsko emigrantsko in sovjetsko vlado, kajti tolikšno število vojaštva je zbuvalo zanimanje kot spoštovanja vreden vojaški potencial, ki bi nadvse prav prišel zaveznikom. Poljska vlada je namreč po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo in njeni povezavi z zahodnimi silami v protihitlerjevski koaliciji sklenila 30. junija 1941 s Sovjetsko zvezo pogodbo o sodelovanju, 14. avgusta pa tudi vojaški sporazum o formiranju poljske vojske v Sovjetski zvezi, ki naj bi imela 30.000 mož. Toda v tabore za formiranje vojske so Sovjeti dostavili le okoli 400 častnikov (po sovjetski verziji je bilo v poljski vojski okoli 2600 oficirjev). Vojska je naraščala hitreje, oktobra je imela 41.000 mož. Decembra je bil sklenjen novi sporazum, ki je dovoljeval 96.000 mož poljske armade oziroma 6 divizij. Februarja 1942 je vojska imela čez 73.000 mož.¹⁰

Veleposlanik Stanislaw Kot (Khot) in poveljnik vojske general Wladislaw Anders sta večkrat posredovala, da bi ugotovila, kaj je z manjkajočimi častniki, a brez uspeha. Predsednik poljske vlade general Wladislaw Sikorski je ob svojem obisku pri Stalinu 3. decembra 1941 izročil poimenski seznam 2843 častnikov, ki so jih pogrešali, dopolnilni seznam 800 častnikov pa je bil izročen marca 1942. Sovjetski oblastniki so vztrajali, da je bila 8. in 19. novembra 1941 razglašena amnestija za Poljake splošna, da je zajela poleg civilistov vse v vojnem ujetništvu nahajajoče se

Reprinting of House Report No. 2505, 82nd Congress Concerning the Katyn Forest Massacre. Željo po ustanovitvi mednarodnega sodišča, ki naj bi sodilo v zadevi Katyn, je prehitela Stalinova smrt in je tako izgubila politično aktualnost.

Na obravnavo v ameriškem kongresu se je vezalo tudi poročilo v jugoslovanskem tisku: S. K.: Katin - nerasvetljeni zločin. Trideset dana, mesečni časopis za politična pitanja, april 1952, št. 76, str. 379-382.

⁷ Nekateri viri (Internet) trdijo, da so gostitelji predsednika Nixona peljali dejansko v Khatyn, v spominski park, ki so ga zgradili leta 1969 v vasici Khatyn, okoli 45 km severovzhodno od Minska, ki so jo Nemci med okupacijo požgali in 129 prebivalcev pobili. Prim. tudi: *Khatyn*. Minsk, Belarus, 1982.

⁸ Kadell, str. 293-294.

⁹ Kadell, str. 306; Dnevnik, 11. 4. 1896, št. 98, str. 7, Poljska noče biti mejna država.

¹⁰ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II (dalje ARS II), partizanski tisk, fasc. R2, Radio-vestnik, 8. 5. 1943, Izjava namestnika ljudskega komisarja za zunanje zadeve A. J. Višinskega predstavnikom anglo-ameriškega tiska.

osebe in torej nimajo v ujetništvu nobenega Poljaka več.¹¹

Sovjetska zveza je po koncu operacije, v kateri je zasedla vzhodni del Poljske, postavila 138 taborišč, skozi katera je šlo okoli milijon Poljakov,¹² po trditvah poljskih emigrantov celo 1.600.000. Večina ujetih častnikov, podčastnikov in vojaških uslužbencev poljske vojske je bila internirana v treh taboriščih: Kozielsk, Ostaszkw, Starobielsk. Od tam so jih februarja 1940 začeli postopoma seliti 'proti nemškemu območju', dejansko pa so jih odpeljali v likvidacijo v Katynski gozd pri Smolensku, Harkov in Miednoje pri Kalininu ob cesti med Petersburgom in Moskvo.¹³ Iz vseh treh taborišč so izbrali tudi manjše skupine oficirjev, skupaj jih je bilo 448, ki so jih poslali v posebno taborišče v Griasoviec, kjer so dočakali amnestijo in vključitev v novo poljsko vojsko.

Nemci, ki so območje Smolenska osvojili jeseni 1941 in so za grobišče v katynskem gozdu vedeli že od leta 1942, so grobove odprli 29. marca 1943, ko so na povelje generalštaba nemške kopenske vojske začeli sistematična odkopavanja.¹⁴ Konec meseca je za odkritje izvedel propagandni minister Goebbels. Takoj je spoznal propagandne možnosti in od Hitlerja dobil dovoljenje, da odkritje propagandno izrabi.¹⁵

Nemški propagandisti so grobišče razkrili lastni in svetovni javnosti 13. aprila 1943. Še istega meseca so začeli sodnomedicinska izkopavanja, v katerih so naknadno sodelovali patologi oziroma sodnomedicinski izvedenci 12 držav, ki so bile v nemškem vplivnem območju, in predstavniki poljskega Rdečega križa. Iz Nezavisne države Hrvatske sta bila kar dva, dr. Jurak in prof. dr. Eduard Miloslavić.¹⁶ Izkopana trupla so si morali ogledati tudi zajeti kanadski, britanski in ameriški oficirji. Komisija je objavila pozneje izčrpno poročilo, v katerem je na podlagi zbranih predmetov in telesnih ostankov trdila, da so bile žrtve pobite med aprilom in majem 1940.¹⁷ Izkopala je 4143 ubitih oseb. Izkopavanjem je sledila silovita medijska kampanja, s katero so želeli v mednarodni javnosti zamenjati močno navzočo temo lastnih, nemških zločinov, pa tudi parirati zaveznikom, ki so prav tedaj na konferenci v Casablanci dosegli novo stopnjo v usklajevanjih glede pogojev, ki naj bi bili postavljeni Nemčiji - da bodo zahtevali njeno brezpogojno kapitulacijo. Ni pa nemški propagandi uspelo, da bi katerokoli od držav protiosne koalicije - z izjemo poljske emigrantske vlade - pripravila do sprejetja nemške

¹¹ Slovenski dom, 23. 4. 1943, št. 92, Poljska vlada v Londonu obsoja ravnanje Sovjetov s poljskimi vojnimi ujetniki. (Izjava ministra za obrambo poljske vlade). Prim. tudi odgovore Višinskega, namestnika ljudskega komisarja za zunanje zadeve predstavnikom anglo-ameriškega tiska 7. maja 1943. ARS II, partizanski tisk, fasc. R2, Radio-vestnik, 8. 5. 1943.

¹² Kadell, str. 13.

¹³ Kadell, str. 310-311. Ostali dve grobišči so identificirali v letih 1989-1990.

¹⁴ Kadell, str. 68-73. Nekatera dejstva kažejo, da je Armija Krajowa leta 1942 preko posrednikov sama sugerirala Nemcem, da bi preiskali območje okoli Smolenska, oziroma v Katynskem gozdu, kjer se je izgubila ena od sledi za poljskimi oficirji. Neposredne posledice ni bilo.

¹⁵ Kadell, str. 75-77.

¹⁶ D. Dujmić, n. d., str. 175. Dr. Jurak je bil takoj po osvoboditvi leta 1945 ustreljen, medtem ko je dr. Mileslavić bil pozvan tudi pred preiskovalni odbor ameriškega kongresa in tam pričal. Zanimiva je usoda bolgarskega člana komisije dr. Marka Markova. Ob zlomu režima v Bolgariji so ga ujeli uporniki ali pa Sovjeti. Februarja 1945 je bil postavljen pred sodišče, ki ga je bremenilo zlasti tega sodelovanja. Pred sodiščem je izjavil, da je bila komisija prisiljena k izjavi, ki jo je podala, da on osebno ni verjel, da bi bila tako dobro ohranjena trupla v grobovih že tri leta. Skliceval se je tudi na podobno mnenje češkega člana komisije dr. Hojka. Dr. Markov je bil pozneje tudi pričal na nürnberškem sojenju. Prim. ARS II, partizanski tisk, Dnevne vesti 22. 2. 1945, št. 375, Sojenje vojnih zločincev v Bolgariji.

¹⁷ *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn.* (1943), 275 str.

verzije 'resnice'.

Poljska vlada v emigraciji ugotovitev komisije ni hotela, niti mogla ignorirati. Nemci so ustrežljivo omogočili ogled grobišča tako predstavnikom poljskega Rdečega križa kot tudi delegaciji poljskih vojnih ujetnikov iz nemških oficirskih taborišč. Predsednik poljske vlade v emigraciji Sikorski je predlagal ustanovitev mednarodnega sodišča, ki bi presodilo, kaj se je res zgodilo. Sovjetska zveza je takoj po demantiju prekinila diplomatske stike z emigrantsko poljsko vlado, njeno reševanje poljskega vprašanja - ki je pomenilo zanjo tudi vprašanje legalizacije osvojitve v dotedanji vzhodni Poljski - pa se je obrnilo v drugo smer, ki je rezultirala s postavitvijo komunističnega Poljskega osvobodilnega komiteja v Lublinu. Vsekakor je Katyn resno omajal zavezniško koalicijo, čeprav se je Velika Britanija trudila, da bi poljsko-sovjetsko napetost umirila.¹⁸

Septembra 1943 je sovjetska vojska spet osvobodila območje okoli Smolenska. Katyn je potonil v nedosegljivost. Toda Sovjetska zveza se le ni mogla otresti bremena mrtvih poljskih oficirjev, zato je kmalu nato osnovala komisijo, ki naj poišče resnico (in zavrne nemško 'resnico'). Vanjo so delegirali najvidnejše ljudi, kot akademika kirurga Burdenka, akademika pisatelja Aleksandra Tolstoja, kijevskega metropolita Nikolaja, predsednika Vseslovankega odbora. Dne 26. septembra 1943 je bila komisija že v Katynu. Tam je raziskovala okoliščine poboja do januarja 1944 in končno 26. januarja 1944 objavila poročilo (po radiu in v moskovski *Pravdi*), ki je trdilo, da je bilo 11.000 poljskih oficirjev pobitih od septembra do decembra 1941, posledično torej, da so jih pobili Nemci.¹⁹

II. Nemška 'resnica' za slovenske oči

Propagandna vojna, ki je potekala med osvobodilnim gibanjem in okupacijskimi oblastmi, ki se jim je pridružil tudi del slovenskih častnikov, se je prelomila v še eni točki. Slovensko časopisje je v času obeh katynskih poročil živelo v ostri razdeljenosti na ilegalni tisk narodnoosvobodilnega gibanja in legalno časopisje, ki je bilo bodisi neposredno v okupatorjevih rokah (na nemškem okupacijskem območju) ali pod ostro cenzuro (na italijanskem okupacijskem območju v Ljubljanski pokrajini). Med njima ni bilo in tudi ni moglo biti stičnih točk, saj so bile v povsem različnih položajih tudi glede virov, namenov širjenja tiska in tudi splošne politične orientacije.

Slovensko ljubljansko časopisje je že 13. aprila 1943 je objavilo prva poročila o odkritju grobnic v Kosgori oziroma 'Krasniboru'.²⁰ Poročilo, še precej skromno, a na pomembni prvi strani, povzema poglavitna dejstva agencijskega sporočila. Kot prvo število vseh pobitih se pojavi 10.000 častnikov, v odkriti grobnici izmer 25 x 16 metrov pa naj bi bilo 3000 pobitih. Kot datum poboja navaja februar in marec 1940. Nad grobnicami naj bi bili nasajeni borovci. Ton poročil zveni predvsem

¹⁸ Prim. Elisabeth Barker: *Churchill in Eden v vojni*. Zagreb 1980, str. 217.

¹⁹ Da je bila preiskava bolj predstava kot raziskava, kaže tudi ocenjevanje števila mrtvih na 11.000, čeprav v Katynskem gozdu ni bilo več kot 5000 trupel. Da so vsaj nekateri člani komisije vedeli za majavost poročila o nemški odgovornosti, kažejo povojne izjave kirurga Burdenka (Burbenka), ki jih je posredno zbral preiskovalni odbor ameriškega kongresa. Glej Kadell, str. 235.

²⁰ Slovenski dom, 13. 4. 1943, Odkritja o pokolju 10 tisoč poljskih častnikov (v) boljševiškem ujetništvu; Jutro, 14. 4. 1943, št. 84, Boljševiki pomorili 10.000 poljskih oficirjev.

kot še ena potrditev zločinskosti komunizma (boljševizma). Podrobnejše poročilo, povzeto po nemškem časopisu, je objavilo Jutro šele 17. aprila, v bloku z odmevi iz Romunije, Švice in Poljske. Iz njega izvemo, da naj bi bilo žrtev med 10.000 in 12.000, pokopani pa naj bi bili v dveh velikih grobnicah.²¹ Tako naj bi poljski *Kurier* ugotovil: "Pokolj poljskih oficirjev kaže neomajno voljo boljševikov po uničenju množic intelektualcev vseh narodov."²²

Časopise pod neposrednim nemškim vplivom, Karawanken Bote, Štajerski gospodar in Marburger Zeitung so, presenetljivo, objavili prve novice o odkriti množični grobnici z nekajdnevni zamikom. Še najhitrejši je bil *Marburger Zeitung*, ki je 14. aprila objavil obširno poročilo o odkritju dveh množičnih grobnic, ki ga je zabelil z mastno tiskanim komentarjem o znova izkazani zločinskosti boljševizma, ki ga je Nemčija v zadnjem možnem trenutku še lahko zaustavila (z napadom 22. junija 1941), da ni preplaval evropske celine.²³ Skromni *Štajerski gospodar* je 17. aprila objavil kratek članek o odkriti množičnih grobovih s končnim opozorilom: "Strahovito odkritje grobov poljskih častnikov pri Smolensku prikazuje vsemu svetu nezakrinkan obraz boljševizma. (...) Boljševizem ne zasluži ničesar drugega kot le totalni pogin."²⁴ Gorenjski *Karawanken Bote* je šele 21. aprila objavil članek o pomorjenih poljskih oficirjih, ki v glavnem ponavlja sporočilo nemškega poročevalskega urada. Le zaključek članka pripoveduje bralcem: "Sklep, ki ga je treba storiti, se sam od sebe postavlja: vsa Evropa se mora dvigniti zoper boljševizem."²⁵ Dva dni pozneje se je *Marburger Zeitung* dopolnil še z objavo reportaže iz Katyna, v kateri zariše prve vtise, predvsem pa čas dogajanja - marec in april 1940.²⁶

Teden pozneje so agencije prinesle prvo poročilo iz Smolenska. Nemške vojaške oblasti so že začele izkopavanja, k identifikaciji pa so 16. in 17. aprila pritegnile še Poljake, "zastopstvo poljskih častnikov". Te naj bi prevzel strašen srd na Sovjete, ki so pobili "deset do enajstkrat toliko poljskih častnikov kot pa jih je padlo med vojno". Število pobitih se je povzpelo na 12.000.²⁷ Bralci ljubljanskega časopisja so lahko izvedeli, da sta se obe strani, poljska vlada in nemška preko nemškega Rdečega križa, obrnili na Mednarodni Rdeči križ v Švici, da bi sodeloval pri pregledu odkritih trupel, ki pa je poskušal najprej umiriti situacijo.²⁸ Nekaj dni nato je bilo potrjeno, da je Mednarodni Rdeči križ zahteval poljske begunske vlade in nemškega Rdečega križa sprejel. Delala je tudi že komisija poljskega Rdečega križa. Izkopavanja naj bi dosegla število 12.000 trupel.²⁹ Poseben poudarek je dalo slovensko katoliško časopisje dejstvu, da so med ubitimi odkopali in

²¹ Jutro, 17. 4. 1943, št. 87, Grozno odkritje v gozdu pri Smolensku; 18. 4. 1943, št. 88, Boljševiško uničevanje Poljakov.

²² Jutro, 18. 4. 1943, št. 88, Boljševiško uničevanje Poljakov.

²³ Marburger Zeitung, 14. 4. 1943, št. 104, Bolschewistischer Massenmord.

²⁴ Štajerski gospodar, 17. 4. 1943, 10.000 poljskih častnikov pomorili.

²⁵ Karawanken Bote, 21. 4. 1943, št. 32, Boljševiški umori pri Smolensku.

²⁶ Marburger Zeitung, 16. 4. 1943, št. 106, Katyn - eni Ruf an die Völker der Erde; 17./18. 4. 1943, št. 107/108, Jüdisch-bolschewistische Blutschuld.

²⁷ Slovenski dom, 19. 4. 1943, št. 88, Poljski častniki si ogledujejo morišče svojih tovarišev pri Smolensku.

²⁸ Jutro, ponedeljska izdaja, 19. 4. 1943, št. 116 (88a), Preiskava o pokolu 12.000 poljskih častnikov; Slovenski dom, 20. 4. 1943, št. 89, Mednarodni Rdeči križ preiskuje zadevo o moriji poljskih častnikov pri Smolensku; 23. 4. 1943, št. 92, V pričakovanju odločitve Mednarodnega Rdečega križa glede preiskave o pokolju poljskih častnikov.

²⁹ Jutro, 21. 4. 1943, št. 90, Ogorčenje Poljakov nad boljševiki.

identificirali prvega vojaškega kurata, torej naj bi Sovjeti pobili tudi vse duhovnike.³⁰

Časopisje na nemškem okupacijskem območju je šele maja spet povzelo razvoj dogodkov okoli Katyna. Najprej so bralcem povedali (v polomljeni slovenščini), kam ta zločin sploh sodi: "V slučaju Katyn imamo prvokrat v zgodovini boljševizma množinski umor, ki se ga boljševizem sramuje, ne morda iz moralnih razlogov (...) temveč iz političnih razlogov. Umor nad 10.000 poljskih oficirjev (...) je s stališča človečanske in vojne morale tako strahovit zločin, da mora po vsej priliki uplivati na inozemsko presojo razmer v Sovjetiji."³¹ Štajerci so lahko izvedeli, da je medtem začela delati mednarodna komisija sodnih izvedencev, vendar pa so pravo ofenzivo sprožili, ko je komisija objavila svoje poročilo, s katerim je, kot vemo, povsem potrdila prve ugotovitve sodnomedicinske komisije nemškega vrhovnega poveljstva. Sama komisija je očitno opravila malo konkretnega dela, saj v poročilu govore, da so obducirali le devet trupel, pač pa je pregledala ves dotedanji material. Posebej so poudarili, da so bila vsa trupla ubita na enak način, s strelom v tilnik iz ročnega orožja - "pištol kalibra izpod 8 milimetrov".³² Ne vemo torej, ali je komisija ugotovila, da je šlo za pištolno strelivo nemške proizvodnje kal. 7.63 mm, kar je znano iz drugih virov.

Ko je tako odmeval zločin v Katynu, je nemška propaganda vključila še dodatne registre; 24. aprila je romunska vlada sporočila, da je odkrila množično grobnico v kraju Tatarka na poti iz Odese. Tam naj bi NKVD (GPU) pobil okoli 5000 ljudi, deloma iz romunske Besarabije (Moldavije), ki jo je morala Romunija odstopiti Sovjetski zvezi leta 1940.³³ Podobno se je razpisalo tudi o množičnih grobnicah, ki so jih odkrili v Vinici in Dolinki v Ukrajini.³⁴

Konec meseca je slovenska javnost lahko izvedela za vsebino zahteve poljskega Rdečega križa Mednarodnemu RK, v katerem povzema poročilo tehnične komisije, ki je bila v Katynu. Grobovi naj bi bili v času prihoda komisije že delno odprti, šlo naj bi za poljske oficirje. Od trisetih odkopanih naj bi jih identificirali okoli 150. Trupla so bila v uniformah, imela so tudi osebne dokumente. Vsi so bili ustreljeni v tilnik s pištolnim strelivom, po dokumentih sodeč marca ali aprila 1940. Nujno pa bi bilo komisijo okrepiti z nekaj predstavniki Mednarodnega RK.³⁵

Nova dejstva so se pojavila šele po koncu obiska nanaglo formirane meddržavne komisije sodnomedicinskih strokovnjakov, ki si je ogledala grobišče. Komisija je izdala sporočilo, v katerem je navedla dejstva o dotedanjih in svojih ugotovitvah. Po zapisniku ni bilo dvoma, da je šlo za poljske častnike, ki naj bi bili

³⁰Slovenski dom, 28. 4. 1943, št. 95, Strahote pri Katynu odkrivajo vse boljševiško zverinstvo.

³¹Štajerski gospodar, 8. 5. 1943, Katyn.

³²Štajerski gospodar, 8. 5. 1943, Boljševiška zverinstva v Katynu dokazana!

³³Slovenski dom, 24. 4. 1943, št. 93, Grozotno odkritje o boljševiških zverinstvih v romunski Besarabiji; Jutro, 25. 4. 1943, št. 94, Grozno odkritje pri Odese.

Opozoriti velja, da o tem zločinu ni nobenega nadaljnega poročila.

³⁴Marburger Zeitung, 19. 5. 1943, št. 139 Mord auf Befehl!; Slovenski dom, 12. 7. 1943, št. 155, "Gore žalosti in reke krvi vsepovsod, kamor pridejo Stalinove tolpe"; 23. 7. 1943, št. 165, Ukrajinska Vinica. Gre za grobnice žrtev stalinskih čistk iz leta 1938. Tudi grobišče v Vinici je preiskala mednarodna skupina patologov, ki je izkopala okoli 1870 trupel. Cenili so, da je v treh grobnicah (v mestnem parku, na pokopališču in v sadovnjaku na obrobju mesta) okoli 9000 trupel. Prim. Robert Conquest: *Izobčeni, izbrisani; Kronika stalinskih čistk*. Ljubljana 1972, str. 523.

³⁵ Slovenski dom, 30. 4. 1943, št. 97, Poljski Rdeči križ o katinskih grobovih.

pobiti marca in aprila 1940. Dotedaj so odkopali 982 trupel v 7 grobovih, okoli 70% naj bi jih bilo že identificiranih.³⁶ Po trditvah madžarskega člana komisije Franca Orosa naj bi Sovjeti poskušali z večkratnim bombardiranjem ovirati delo mednarodne komisije.³⁷ Končno so na nemškem zunanjem ministrstvu objavili zaključni protokol mednarodne komisije, iz katerega je nedvoumno bil razviden datum poboja: marec in april 1940, s tem pa implicite tudi storilec poboja.³⁸ Priložena je bila prva fotografija grobišča. Da obstajajo tudi očividci tedanjega dogajanja, je bilo razvidno iz pričevanja enega od njih, ki je bilo objavljeno šele naknadno. Pričevanje nekega vaškega staroste, ki naj bi bil prisoten pri pokrivanju trupel, je objavil francoski *Paris Soire*.³⁹ Glede na vsako pomanjkanje dokumentarnosti (ime, kraj), se zde njegove navedbe kar preveč natančne za tistega, ki je sodeloval le pri pokrivanju grobov. Še dva meseca po izbruhu je *Slovenski dom* posnel nova dejstva o primeru. Kot kaže, so Nemci zaplenili nekaj dokumentacije NKVD v Smolensku. Iz nje naj bi bilo razvidno, da so (izpraznjeno) taborišče v Kozielsku spet napolnili z 2353 poljskimi častniki, duhovniki in policijskimi agenti 16. julija 1940, že septembra pa je bilo spet prazno in je vanj prišel nov kontingent ujetnikov.⁴⁰ Drug dokument naj bi kazal na nedoslednost NKVD, saj naj ne bi v taborišču v Kozielsku dovolj zakrili sledov prejšnjih 12.000 interniranih, tako da je nov kontingent poljskih ujetnikov iz sledov lahko ugotovil, kakšna usoda jih čaka. Nekega častnika, ki je izdajal ilegalno taboriščno glasilo *Orbis*, so zato ustrelili.⁴¹

Izkopavanja so Nemci končali v začetku julija 1943 zaradi vročine. Izkopali so 4243 trupel, od katerih so jih identificirali 2805.⁴² Dejansko je najbrž izkopavanje v odkritih grobnicah bilo končano in je to končno število pobitih v Katynskem gozdu. Število, ki je spočetka rabilo v časopisnih poročilih, pa je bilo vsaj dvakrat večje (10.000, nato 12.000), kar kaže na nemško poznavanje števila ujetih poljskih oficirjev, morda iz pogajanj o njihovi zamenjavi za Ukrajince spomladi 1940,⁴³ bodisi na napačne ocene števila žrtev ali oceno, koliko bi moralo biti žrtev, da bi bilo odkritje propagandno učinkovito. Tudi v tisku na slovenskem ozemlju je opazna odvrnitev od suhega dejstvenega poročanja, ki je bilo značilno za prve dni, k usmerjevalno poentiranemu poročanju o zločinskosti boljše vizma, ki je tak zaradi v njem navzočega židovstva. Tega se je v dobršni meri držalo tudi ljubljansko časopisje, ki je imelo v nemškem poročanju pomemben vir, je pa tudi samo skupaj z italijansko cenzuro bilo zainteresirano za prikazovanje zločinskosti komunizma.

³⁶ *Slovenski dom*, 5. 5. 1943, št. 101, Uradne ugotovitve mednarodnega znanstveniškega odbora o pokolju poljskih častnikov; *Marburger Zeitung*, 4. 5. 1943, št. 124, Katyn - Warnruf an die Welt.

³⁷ *Slovenski dom*, 7. 5. 1943, št. 103, Strašna obtožnica boljševiškega ravnanja. (Iz drugih virov je znano, da je območje večkrat preletelo sovjetsko izvidniško letalo.)

³⁸ *Slovenski dom*, 11. 5. 1943, št. 106, Protokol o preiskavi množestvenega umora v Katynu.

³⁹ *Slovenski dom*, 27. 5. 1943, št. 120, Kaj je sovjetski starosta videl pred tremi leti v Katynskem gozdu.

⁴⁰ *Slovenski dom*, 11. 6. 1943, št. 132, Nadaljnja odkritja o ravnanju s poljskimi ujetniki v Sovjetski Rusiji.

⁴¹ *Slovenski dom*, 1. 7. 1943, št. 145, Sovjeti ne morejo prikriti katynske sramote; Med žrtvami GPU tudi Turki. Članek je najbrž povzet po nemški tiskovni agenciji. Glej tudi *Marburger Zeitung*, 29. 6. 1943, št. 180, Kozielsk bolschewistische Richtstätte.

⁴² *Slovenski dom*, 3. 7. 1943, št. 149, V Katynu so doslej izkopali 4243 trupel.

⁴³ Prim. Kadell, str. 19-20, 78-79.

Diplomatska in propagandna vojna

Nemška namera, da bi z javno oznanitvijo najdbe pobitih poljskih častnikov dosegli učinek pri nasprotni strani, se je slabo začela. Zahodne tiskovne agencije so molčale štiri dni, češ da gre za nemško propagando. Sovjetska zveza je zatrdila, da so očitno izkopali neko arheološko najdišče.⁴⁴ Videti je, da jih je prepričala prav reakcija poljske emigrantske vlade v Londonu. Šele nato je Sovjetska zveza zanikala svojo krivdo in obtožila Nemčijo, da je zdaj izkopala žrtve, ki jih je pobila ob zavzetju območja Smolenska.⁴⁵ BBC je prvo poročilo o Katynu objavila 17. aprila in sicer le izjavo sovjetskega informacijskega urada, da s polno odgovornostjo zanikajo trditve nemškega tiska o sovjetski odgovornosti za poboj poljskih oficirjev v Katynskem gozdu.⁴⁶

Hkrati se je že razmahnila propagandna vojna. Na okupiranem Poljskem (v Generalnem gubernatoratu) so Nemci sprožili kampanjo proti vladi v izgnanstvu predsednika Sikorskega, češ ali bo po tej "množični moriji, kakršne zgodovina še ni zabeležila" še pripravljen vztrajati pri politiki, ki podpira obstanek boljševisma v Evropi. Z navajanjem novih dejstev in podrobnosti (vsakodnevno branje imen identificiranih ubitih častnikov, izjave častnikov očitvidcev, poudarjanje pravno nesprejemljivega ravnanja z vojnimi ujetniki šest mesecev po ustavitvi sovražnosti, spraševanje, kaj se je zgodilo z okoli pol milijona odpeljanih z ozemlja zahodne Ukrajine in Belorusije) je očitno namenoma vzdrževal popolno vzbujenje na Poljskem še v naslednjih tednih.⁴⁷ Poleg tega so Nemci vestno beležili, kaj so o katynskem zločinu pisali v tisku nevtralnih in nasprotnih držav.⁴⁸

Prav to pa je bila očitno politična poanta, ki so jo skušali doseči Nemci s propagandno vojno. Dogajanje se je preselilo na diplomatski parket in škodoželjno spremljanje razpoke znotraj protifašistične koalicije. Poljska vlada oziroma njen minister za obrambo je izdal takoj po odkritju grobišča uradno sporočilo s historiatom vseh prizadevanj, da bi se ugotovila usoda izginulih častnikov, ki so bili nujno potrebni za delovanje novooblikovane poljske vojske v Sovjetski zvezi.⁴⁹ Dne 17. aprila se je oglasil tudi predsednik vlade Sikorski, ki je nekoliko ublažil izjavo svojega ministra.⁵⁰ Dne 19. aprila je moskovska *Pravda* v uvodniku *Diplomatski sodelavci Hitlerja* napadla generala Sikorskega in, v interpretaciji osnih agencij, grozila poljskemu narodu, ga dolžila imperializma.⁵¹ Sovjetsko nelagodje, ki se je izražalo v veliki napadalnosti do "filohitlerjevskih elementov" v poljski vladi, je potrdila tudi agencija *Tass* nekaj dni pozneje, ko je izrazila sum, da

⁴⁴Marburger Zeitung, 17./18. 4. 1943, št. 107/108, Jüdisch-bolschewistische Blutschuld.

⁴⁵Marburger Zeitung, 19. 4. 1943, št. 109, Der Bluttausch von Katyn.

⁴⁶Kadell, str. 81-82.

⁴⁷Slovenski dom, 20. 4. 1943, št. 89, Mednarodni Rdeči križ preiskuje zadevo o moriji poljskih častnikov pri Smolensku; 21. 4. 1943, št. 90, Svet je onemel pred boljševiškim zločinom nad poljskimi častniki; Jutro, 21. 4. 1943, št. 90, Ogorčenje Poljakov nad boljševiki.; Slovenski dom VIII, 30. 4. 1943, št. 97, Poljaki na Poljskem se boje za usodo svojih rojakov v Rusiji.

⁴⁸Marburger Zeitung, 5. 5. 1943, št. 125, Das ist der jüdische Bolschewismus; 7. 5. 1943, št. 127, Bewährte Moskauer Methoden.

⁴⁹Slovenski dom, 23. 4. 1943, št. 92, Poljska vlada v Londonu obsoja sovjetsko ravnanje s poljski vojnimi ujetniki.

⁵⁰Prav tam.

⁵¹Slovenski dom, 20. 4. 1943, št. 89, Sovjetske grožnje proti bodočnosti poljskega naroda; Marburger Zeitung, 20. 4. 1943, št. 110, Moskau ist empört.

je bila afera skonstruirana v sodelovanju med omenjenimi poljskimi elementi in nemško diplomacijo.⁵² 27. aprila so tudi slovenski bralci lahko izvedeli, da je Sovjetska zveza prekinila diplomatske odnose s Poljsko. Tako je nemški klin dosegel svoj uspeh, čeprav so bili komentariji v svetovnem tisku očitno naperjeni tudi proti ravnanju poljske vlade.⁵³ Kot "zmago osne propagande" so ga označili tudi angleški dnevniki, ki so ugibali, kaj bo mogoče storiti po prekinitvi diplomatskih odnosov med Poljaki in Sovjeti. Večina se je nagibala k mnenju, da bi morala odstopiti poljska vlada, nova pa naj bi sklenila nekakšen kompromis glede še mnogo bolj daljnosežnega vprašanja - ozemeljskih revindikacij na poljsko-belorusko-ukrajinski meji, torej da bi vlada priznala vsaj del ozemlja, ki ga je zasedla Rdeča armada leta 1939, za območje Sovjetske zveze. To naj bi bil tudi cilj Sovjetske zveze.⁵⁴ Prvič so listi izrazili domnevo, da bo Sovjetska zveza ustanovila novo prosovjetsko poljsko vlado pod svojim tutorstvom.⁵⁵ Poljska vlada je 29. aprila sprejela posebno izjavo, v kateri je apelirala na vzajemnost držav Združenih narodov, in zahtevala, da iz Sovjetske zveze evakuirajo vse svojce poljskih vojakov, ki so se urili v Angliji ali bili na frontah, kot tudi da se osvobodijo vsi še internirani poljski državljani, da se lahko sprostijo za vojaško okrepitev.⁵⁶ Ob vprašanju Katyna ali bolje ob vprašanju Poljske se je pokazala po mnenju angleških listov prav daljnosežna problematika - vprašanje povojne ureditve Evrope. Prav neverjetno je, s kakšno lahkoto so zahodni časopisni premišljevalci strateških razmerij odpisali Poljsko na račun Sovjetske zveze, s katero je "Velika Britanija podpisala dvajsetletno zavezništvo". Po njihovem mnenju naj bi bila povojna Evropa urejena v sporazumu Združenih držav Amerike, Sovjetske zveze in Velike Britanije, pri čemer bo potrebno prepustiti vpliv na vzhod celine Sovjetski zvezi.⁵⁷

Nemška sodba je bila drugačna. Sprva so ocenjevali, da je sovjetska prekinitve diplomatskih odnosov s poljsko emigrantsko vlado predvsem signal vladama ZDA in Velike Britanije, "da ima za odvečno vsako diskusijo o dejanju in nehanju boljše-vizma v vojni in miru". Onidve sta to razumeli in molčita.⁵⁸ Kompromisna umiritev položaja med Sovjeti in Poljaki je omogočila britanski in ameriški vladi, da lahko branita Sovjete pred obtožbami zaradi poboja v Katynu, čeprav Stalin ni pokazal nobenega obžalovanja.⁵⁹ Vsekakor je bil spor z ostrim posredovanjem ZDA in Velike Britanije v začetku maja vsaj za javnost zaključen z izjavo Sikorskega in Stalinovim pismom poljski vladi, v kateri ji je ponudil in zagotovil

⁵²Slovenski dom, 24. 4. 1943, št. 93, Oster spor med Sovjeti in poljsko vlado v Londonu; Marburger Zeitung, 28. 4. 1943, št. 118, Der Fall von Katyn in neuem Licht.

⁵³Slovenski dom, 27. 4. 1943, št. 94, Prelom diplomatskih odnošajev med Poljsko in Sovjeti zaradi odkritja o pokolju poljskih častnikov; Jutro, 28. 4. 1943, št. 95, Moskva prekinila odnošaje s poljsko vlado v Londonu.

⁵⁴Slovenski dom, 28. 4. 1943, št. 95, Vedno večji obseg spora med Poljaki in Sovjeti; 30. 4. 1943, št. 97, Angleška prizadevanja za poravnavo spora med Poljaki in Sovjeti.

⁵⁵Slovenski dom, 29. 4. 1943, št. 96, Švicarska sodba o prepiru med Poljsko in Rusijo.

⁵⁶Slovenski dom, 30. 4. 1943, št. 97, Poljski poslanik zapustil sovjetsko prestolnico.

Po poznejših navedbah naj bi Stalin dovolil okoli 50.000 Poljakom oditi iz SZ na bližnji vzhod, vendar naj bi od teh bila večina Židov. (Slovenski dom, 13. 5. 1943, št. 108, Stalinova "velikodušnost" do Poljakov).

⁵⁷Slovenski dom, 4. 5. 1943, št. 100, Spor med Poljsko in Sovjeti ter njegove morebitne posledice za razmerje med zavezniki.

⁵⁸Marburger Zeitung, 29. 4. 1943, št. 119, Schlussakt der polnischen Tragödie.

⁵⁹Slovenski dom, 5. 5. 1943, št. 101, Nemška sodba o "sporazumni" rešitvi spora med Sovjeti in poljsko vlado.

neodvisno, svobodno poljsko državo ter ponudil prijateljstvo in zavezništvo proti Nemčiji. Nemški tisk je menil, da je ta zgladitev le začasna in hinavska, saj bremeni za globoka nesoglasja, ki so bila in so stvarna, kar nemško zvitost.⁶⁰ Dejansko je Sovjetska zveza nadaljevala svojo politiko do poljske vlade. Namestnik ljudskega komisarja za zunanje zadeve Višinski je 7. maja izjavil, da je na poljski vladi sami, če želi obnoviti diplomatske odnose - v tem primeru naj za to zaprosi v Moskvi. Zanimal pa je, da bi Sovjetska zveza snovala drugo poljsko vlado v eksilu, v Sovjetski zvezi.⁶¹

Poljakom je tako preostalo le še javno mnenje. General Kazimierz Skelly se je oglasil v edinburškem *Scotchsmannu* z odprtim pismom, v katerem je zapisal: "Njihova smrt je resnična katastrofa in prava narodna žaloigra. Izbranci naroda so bili torej pobiti. Ob tej žaloigri nas preveva silna bolelost, toda odklanjamo sleherno propagando in zahtevamo le pravico. (...) Presenečeni smo in ne moremo razumeti, kako da Angleže in Amerikance ta zločin ni ganil. Angleško in ameriško ljudstvo trdita, da se borita za krščanske ideale posameznikov in narodov. Čemu potem molčita ob tem zločinu?"⁶² Največja skrb zaveznikov je očitno bila, poleg strateške nuje, da ostanejo skupaj v protihitlerjevski koaliciji, da ne bi Sovjetska zveza dejansko ustanovila provizoričnih prosovjetskih vlad za Češkoslovaško, Poljsko in Jugoslavijo na svojem ozemlju, kot je neformalno grozila.⁶³

Poleti je poljska tematika dobila nadgradnjo; 4. julija je namreč umrl v letalski nesreči v Gibraltarju predsednik poljske begunske vlade general Wladislaw Sikorski. Osni časopisi so začeli sumiti, da ima v nesreči svoje prste vmes angleška tajna služba, saj naj bi njegova smrt koristila tako britanskim interesom po umiritvi odnosov s Sovjetsko zvezo, tej pa seveda tudi, saj bi izgubila upornega odklanjevalca ozemeljskih revindikacij na vzhodu Poljske.⁶⁴

Propagandna vojna je dobila še eno obličje. Nemške okupacijske oblasti so bile na lokalni ravni zainteresirane tudi za udarec proti slovenskemu narodnoosvobodilnemu boju. Kaj lahko in logično je bilo, povezati protiboljševiško ost s slovenskim odporom proti okupatorju, ki je dejansko bil filosovjetski. To je bolj odkrito storila nemška propaganda na lastnem okupacijskem ozemlju, v lastnem časopisju. V tem smislu je že 24. aprila poudaril pisec v *Karawanken Bote*: "Takale je drhal morilcev, gledana brez krinke. So isti v Katinu kot na Gorenjskem."⁶⁵ *Marburger Zeitung* je sredi maja povezal židovsko komunistično zločinstvo z zločini Osvobodine fronte.⁶⁶ Še bolj odkrito je to storil gorenjski *Karawanken Bote*, ki je izdal posebno dvostransko prilogo o zločinu v Katynu s poudarjeno povezavo z osvobodilnim gibanjem. "Gorenjci! Če berete o tem grozovitem zločinu v gozdu Katin, mislite vendar enkrat na Vašo domovino. (...) *Banditi so ustrelilni vodi GPU Moskve in Stalina za Gorenjsko.*"⁶⁷ Da ne bi kdo zgrešil nauka, je še poudarjeno

⁶⁰Slovenski dom, 7. 5. 1943, št. 103, Sodba nemškega tiska o razvoju spora med Poljaki in Sovjeti.

⁶¹Slovenski dom, 10. 5. 1943, št. 105, Kremelj zahteva javno ponižanje poljske vlade.

⁶²Slovenski dom, 13. 5. 1943, št. 108, Bridki očitki poljskega generala.

⁶³Slovenski dom, 4. 6. 1943, št. 126, Sovjeti groze z ustanovitvijo lastnih begunskih vlad.

⁶⁴Slovenski dom, 8. 7. 1943, št. 152, Pomembne ugotovitve v zvezi s smrtjo generala Sikorskega; 10. 7. 1943, št. 154, Nove ugotovitve o smrti generala Sikorskega; *Karawanken Bote*, 14. 10. 1943, št. 55, Primer Sikorskega.

⁶⁵*Karawanken Bote*, 24. 4. 1943, št. 33, Gorenjska in Katin.

⁶⁶*Marburger Zeitung*, 19. 5. 1943, št., 139 Mord auf Befehl!

⁶⁷*Karawanken Bote*, 12. 5. 1943, št. 37, priloga Zverinski umor - načelo boljševizma, (Mislite na svojo domovino!). Podčrtano v originalu. Tudi v prilogi sami je kot odgovoren za vsebino naveden

"Boljševizem vzpostavlja vsepovsod kamor pride in se lahko vgnezdi svojo krvavo in nasilno vlado. Ne dela izjeme z nobenim narodom, naj bodo to Poljska, Estonci, Letonci, Litvanci, itd.; *tudi z vami Gorenjci ne bo delal nobene izjeme.* (...) Če ljubite svoje življenje in svojo domovino, morate sopomagati iztrebiti boljševiške zločince."⁶⁸

Ilegalni tisk o nemški 'resnici'

Narodnoosvobodilni tisk je zabeležil vzplamteli poljski problem s kratkim komentarjem takoj po njegovi kulminaciji aprila 1943. Toda v *Slovenskem poročevalcu*, točneje v njegovi ljubljanski izdaji, je mogoče najti le en sam članek na to temo, kar je v kričočem nasprotju z vsakodnevnim pisanjem ljubljanskih listov. Po njem je prišlo do razkola med poljsko vlado ob tistem sodelovanju Anglije na enem in glasnem Sovjetske zveze na drugem bregu. Javno se je začelo s polemiko o odgovornosti za množične poboje ujetih Poljakov pri Smolensku, kjer so odkrili nemški vojaki grobove z okoli 12.000 trupli. Ker je Sikorski najprej obtožil za ta zločin Sovjetsko zvezo, je ta prekinila diplomatske odnose z begunsko poljsko vlado, čeprav se je Sikorski nato korigiral in enako obtoževal Nemce.⁶⁹

Naslednje poročilo o poljskem vprašanju se je pojavilo v pokrajinski izdaji *Slovenskega poročevalca* sredi leta 1943 kot ponatis iz lista *Ameriški Slovenec*. Poleg splošne karakterizacije nemškega nasilja nad Poljaki in njihovega odpora se članek ukvarja z vprašanjem katynskih žrtev. Njegovo stališče je, da je "iz človečanskega stališča katinski slučaj vse obsodbe vreden. Ne smemo pa pozabiti, da je to le eden številnih izrodov fašizma, kateri pomeni sam po sebi padec človeštva na najnižjo stopnjo - na stopnjo zveri."⁷⁰ Hkrati začne nizati dvome: Nemci so grobove odkrili zelo pozno, saj so bili v Smolensku že leta 1941. "Poročil o tem ni ne konca ne kraja, polni so jih časopisi in revije, objavljata jih radio in kino, vrste se plakati, letaki, izložbene slike... Kazno je, da je prišla katinska 'senzacija' dr. Goebelsu kot naročena, oz. boljše, da je dr. Goebels naročil to senzacijo ravno o pravem času. (...) In glejte: morilci jokajo na grobu! - Nemci, krvniki poljskega naroda, so se proglasili za njihove zaščitnike! Farizejsko se zavzemajo za Poljake in to v času, ko umirajo milijoni poljskega naroda po zverinskih taboriščih širom nemškega rajha, ko gestapovski psi pomore vsak dan na stotine poljskih rodoljubov, in požigajo ter bombardirajo njih vasi (...) ko je znano vsemu kulturnemu svetu, da slovanska Poljska krvavi pod nožem nemških rabljev!"⁷¹ V članku je tudi prvič omenjena mednarodna preiskovalna komisija, ki so jo Nemci nameravali sklicati in jo nato tudi pridobili⁷² in ki je medtem že opravila svoje delo, objavila poročilo, delati pa je začela tudi že sovjetska komisija.

Bistveno bolj izčrpní so bili listi, ki so beležili svetovno dogajanje. *Radiovestnik*

Reichspropagandaamt Kärnten.

⁶⁸ Karawanken Bote, 12. 5. 1943, št. 37, priloga Zverinski umor - načelo boljševizma (Boljševizem ne dela nobenih izjem). Podčrtano v originalu.

⁶⁹ Slovenski poročevalec (dalje SP), 4.5. 1943, št. 13, ljublj. izd., Poljska afera.

⁷⁰ SP, 30. ? 1943, št. 12, gorenjska izdaja, Slovani - maščujte! (Iz "Ameriškega Slovenca"), Gosposvetski, 30. junija 1943.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Prav tam.

je 16. aprila zabeležil prvi sovjetski demanti na poročilo nemške propagande, vendar pa ne tudi samega problema. V demantiju je TASS zanikal kakršnokoli sovjetsko vlogo pri poboju, utemeljil pa s tem, da so fašisti tako in tako znani kot "notorni lažnivci", ki bi radi prikriili svoje zločine.⁷³ Dva dni pozneje je zabeležil kratko notico, da nemški provokaciji o ustrelitvi več tisoč poljskih oficirjev ne verjame tudi neki list, ki ga izdaja poljska emigracija v Londonu, in sicer z argumentom, da se je nemški propagandni stroj spomnil tega dejstva šele po dveh letih (od okupacije območja Smolenska, op. p.).⁷⁴ Dan pozneje je *Radiovestnik* ujel tudi uvodnik Pravde z dne 19. aprila. Uvodničar je, napadel predvsem poljsko vlado, ki naj bi kljub temu, da pozna nemško propagandno mašinerijo in njene prijeme, to pot nasledla nemški ukani. Nato pa začne vzporejati dogajanje iz leta 1941, primer "žrtev boljševiškega terorja v Lvovu", prebivalstva, ki naj bi ga pobili Nemci, pripisali pa Sovjetom. TASS naj bi razkrinkal to početje že 8. avgusta 1941. Nato se uvodnik vrne na problem Katyna in poda sovjetsko verzijo dogodka: Prodirajoči Nemci so na območju Smolenska skupaj s prebivalstvom zajeli tudi poljske vojne ujetnike, ki so bili tam na gradbenih delih in jih pobili. Zdaj pa bi radi zakrili svoje zločine, toda ponaredki so preveč natančni (osebne izkaznice, vizitke), da bi lahko bili resnični. Vse to z namenom "zabrisati sledove svojih zločinskih hudobij, zamazati svoje lastne krvave zločine, za katere bodo neusmiljeno poklicani na odgovornost." Čutijo, da svet spremlja njihove zločine proti Židom, zato si izmišljajo židovske komisarje GPU oziroma NKVD, ki naj bi sodelovali v pobojih oficirjev. Zato prošnja poljske vlade Mednarodnemu Rdečemu križu, da naj le preišče, kaj se je res zgodilo v Katynu, pomeni "neposredno in očitno podporo hitlerjevskim provokatorjem pri fabriciranju njihovih gnusnih izmišljotin". Poljski narod se bo od takih političnih voditeljev odvrnil.⁷⁵ Krajši povzetek dogajanja okoli Katyna je naredil isti list še 22. aprila. Pojasnilo se povsem drži sovjetskih virov informiranja, edina nova točka pa je odstavek, ki govori o tem, da je 20. aprila sovjetska tiskovna agencija objavila posebno izjavo, s katero je potrdila, da je uvodnik Pravde odražal sovjetsko uradno stališče. Komentar se je zaključil z mislijo, da vzajemno odmevanje kampanje v nemškem in poljskem tisku kaže na vzajemno delovanje in predhodni dogovor med vlado Sikorskega in nemškimi oblastmi, kar bo še poslabšalo sovjetsko-poljske odnose.⁷⁶ Toliko poslabšalo, da je sovjetska vlada 25. aprila prekinila diplomatske odnose s poljsko vlado v Londonu. Za povod je vzela 'sodelovanje' poljske vlade v nemški klevetniški kampanji, njen poziv Mednarodnemu Rdečemu križu, da preišče pomor v Katynu. Toda pravi vzrok je bil jasno naveden: "Sovjetski zvezi je znano, da je poljska vlada započela to sovražno gonjo proti Sovjetski zvezi zategadelj, da bi z izkoriščanjem hitlerjevske klevetniške potvorbe izvajala pritisk na sovjetsko vlado, s čimer bi rada dosegla od nje ozemeljske koncesije na račun interesov Sovjetske Ukrajine, Sovjetske Belorusije in Sovjetske Litve."⁷⁷ Prejšnje tleče nasprotje glede vzhodne poljske meje se je izrazilo

⁷³ARS II, partizanski tisk, fasc. R2, P-289 Radiovestnik, 16. 4. 1943, Nesramne izmišljotine nemško-fašističnih rabljev.

⁷⁴Prav tam, 18. 4. 1943, Drobne vesti.

⁷⁵Prav tam, 19. 4. 1943, Hitlerjevi poljski sotrudniki.

⁷⁶Radiovestnik, 22. 4. 1943, Članek Pravde o poljskih sotrudnikih Hitlerja je izražal mnenje sovjetskih uradnih krogov.

⁷⁷Radiovestnik, 26. 4. 1943, Nota sovjetske vlade o prekinitvi diplomatskih odnosov s poljsko

do konca javno, vendar v spremenjeni optiki - zdaj je bila Poljska tista, ki si je hotela prisvojiti ozemlje Ukrajine, Belorusije in Litve. Nacionalna meja dejansko to še zdaleč ni bila, vendar pa je mednarodnopravno to še bilo ozemlje poljske države. Na tem stališču je bil tudi odgovor poljske vlade.⁷⁸

Za tisk narodnoosvobodilnega gibanja je bil torej Katyn le eno od naličij rovarjenja meščanskih legalnih vlad, ki so se zatekle v London, to pot skupaj z Nemci. Vzporednic z jugoslovansko situacijo, kot si jo je predstavljalo narodnoosvobodilno gibanje, ni mogoče spregledati.

III. Sovjetska 'resnica' o katynskem pokolu.

Nesorazmerno večji odmev v tisku narodnoosvobodilnega gibanja je doživelo delo sovjetske preiskovalne komisije jeseni in pozimi 1943/1944. Dne 26. januarja 1944 je komisija objavila svoje poročilo. Zdaj so dobili članki vsakodnevno frekvenco. Vendar pa jih večina ostane v internih biltenih.⁷⁹ Tako je *Radijski vestnik OF* objavil povzetek poročila komisije v začetku februarja 1944. V obliki kratkih točk je le povzel ugotovitve komisije: da so bili storilci zagotovo Nemci iz 537. inženirskega bataljona, da so pomorili jetnike jeseni 1941, da so spomladi 1943 prisiljevali priče v krivo pričanje, da so pobili okoli 500 ruskih vojnih ujetnikov, ki so odkopali trupla, da so torej Nemci s tem zločinom le dosledno nadaljevali svojo politiko fizičnega iztrebljanja slovanskih narodov.⁸⁰

Tiskovna agencija je za širšo publiko pripravila in izdala brošuro v okviru serije pregledov svetovnih dogodkov.⁸¹ Brošura je zapis zaključnega poročila komisije z okrajšavami rojstnih podatkov prič, ki "jih iz tehničnih razlogov ni bilo mogoče točno slišati."⁸² Poročilo povzema pogloblitve točke nemških obtožb in nanje odgovarja.

Bolj ali manj obširne izvlečke iz poročila sovjetske preiskovalne komisije so objavili tudi drugi listi narodnoosvobodilnega gibanja, opazno pa je, da so se vzdržali prav kakršnega koli komentarja.⁸³

Po objavi sovjetske verzije poročila je reagirala tudi nemška stran, vendar bistveno bolj skrčeno, saj političnega dobička v spremenjenih razmerah več ni bilo mogoče iztržiti.

Prva novica o poročilu se je pojavila v *Slovencu* spet konec januarja 1944. V kratkem članku na prvi strani je povzel pisanje finskega lista o "boljševiški nesramnosti", ki se kaže v tem, da si upajo tako nesramno lagati o tako trdno dokazani stvari kot je njihov pomor poljskih častnikov.⁸⁴ To pot je torej komentar

vlado.

⁷⁸Radiovestnik, 29. 4. 1943, Izjava poljske vlade ob prekinitvi odnošajev med SSSR in Poljsko. Iz komentarjev prireditelja k temu članku je videti, da je bil povsem na sovjetski strani.

⁷⁹ARS II, partizanski tisk, Dnevni vestnik, 27. 1. 1944; 5. 2. 1944; 8. 2. 1944; Dnevne vesti, 18. 2. 1944, št. 3.

⁸⁰ARS II, partizanski tisk, fasc. R1, P-287c, Radiovestnik Osvobodilne fronte slovenskega naroda, 8. 2. 1944, št. 3, Katynska sleparija hitlerjevcev razkrinkana.

⁸¹ARS II, partizanski tisk, brošure, št. 278a, 332, Katynska grozodejstva - največja nemška provokacija. (1944), 14 str., Knjižnica "Pregleda dogodkov" št. 2.

⁸²Prav tam, str. 1.

⁸³Slovenski partizan, 13. 2. 1944, št. 2, Katynska zadušnica; SP (gorenjska izdaja), 21. 3. 1944, št. 6, Resnica o Katynu; SP, glasilo OF za severno Slovenijo, februar 1944, Zločin pri Katynu razčiščen.

⁸⁴Slovenec, 30. 1. 1944, št. 24, Nesramna boljševiška laž o Katynu.

vodil pred novimi dejstvi. V podporo zavračanju lažiranega poročila sovjetske strani je tudi navedba mnenja člana komisije iz Ženeve prof. Speelersa, da je sodnomedicinska komisija vsekakor trdno ugotovila čas umorov na podlagi stanja trupel, dokumentov (najmlajši 22. aprila 1940), starosti na grobovih posajenih dreves in izpovedi prič.⁸⁵ Podobno je bil v izpodbijanje sovjetske verzije vključen tudi drugi očitavec, nekdanji poljski predsednik vlade prof. dr. Leon Kozlovski, ki naj bi nemškemu zunanjemu ministrstvu pisno izjavil, da ga sovjetsko poročilo ne prepričuje v drugačno mnenje, pač pa "dela name vtis režijske knjige za zelo slab film".⁸⁶

Po februarju 1944 Katyn sam po sebi za nemško propagando očitno več ni bil zanimiv. Figurira pač kot še en dokaz za postopno rast Sovjetske zveze in angloameriško prepuščanje Srednje in Vzhodne Evrope sovjetski interesni sferi. "Anglija izroča svoje varovance boljše vizmu pod nož. Tudi poljsko vprašanje za London ni več važno, je dal Churchill še enkrat jasno spoznati. (...) Le sovjetske vojske lahko, tako pravi Churchill, osvobodijo Poljsko. Predokus te osvoboditve je že pokazal Katin. Kakor prepušča Churchill Sovjetom proste roke v poljskem vprašanju, tako prepušča tudi Kremlju odločitev o usodi baltskih in balkanskih narodov ter sploh vse Evrope."⁸⁷ Glede Poljske je torej situacija bila že izgubljena, pa čeprav je do dejanske osvoboditve preteklo kar še nekaj časa in se zvrstilo kar še nekaj zapletov. Toda bilo je res, da je Poljska, tako kot drugi deli vzhodne Evrope prišla pod sovjetski vpliv, po koncu vojne pa tudi na drugo stran 'železne zavese'. Katyn je bil le še drobiž v veliki diplomatski igri.

Jeseni 1944 je prišlo v tisku narodnoosvobodilnega gibanja do nove vrste član- kov o Katynu, predvsem kot posledica sovjetskega propagandnega prijema ob prvih sojenjih vojnim zločincem. S poudarjanjem povezave med moritvami v uni- čevalnih taboriščih in pomorom v Katynu so utrjevali sovjetsko interpretacijo katynskih grobov. Interni informativni bilten je prinesel dva članka, ki sta govorila o nemškem zločinu v Katynu kot o že gotovem dejstvu.⁸⁸

Februarja 1945 so po zrušitvi Bolgarije uspeli odporniki, oziroma sovjetska armada, ujeti tudi člana nekdanje sodnomedicinske komisije, ki je preiskovala zločin v Katynu. Dogodek je vestno zabeležil tudi interni bilten.⁸⁹

* * *

Katyn je po žrtvah poseben primer vojnega zločina (vzporejati ga je mogoče le z nemškim doslednim pobijanjem komisarskega oficirskega kadra Rdeče armade), poseben po tem, da je bil storjen na nepravi, zmagovalni strani v svetovni vojni, vrhu tega pa je dobil tolikšno in takšno politično konotacijo kot le redkokatero podobno dejanje.

Resnica, ki jo je v tem primeru bilo za tisk na Slovenskem mogoče preveriti le s tehtanjem argumentov vseh strani, se je v razmerah vojne cenzure pokazala kot

⁸⁵Slovenec, 4. 2. 1944, št. 27, Inozemski znanstvenik o sovjetski laži.

⁸⁶Slovenec, 5. 2. 1944, št. 28, Katyn so zakrivali Sovjeti.

⁸⁷Slovenec, 25. 2. 1944, št. 45, Churchillov poklon Stalinu.

⁸⁸Dnevni vestnik - A, 1. 11. 1944, Hitlerjevci so množično iztrebljali poljsko inteligenco; Dnevne vesti, 8. 11. 1944, št. 267, Rablji iz Katyna in Majdaneka vračajo svoje zločine na Sovjete.

⁸⁹Dnevne vesti, 22. 2. 1945, št. 374, 23. 2. 1945, št. 375, Bolgarski narod sodi katynske zločince; Dnevni vestnik, 23. 2. 1945, Novo razkritje Hitlerjeve provokacije.

popolnoma odvisna od političnih oziroma ideoloških usmeritev. Tako kot ni hotela slišati za kakršenkoli nemški argument propaganda Osvobodilne fronte, ko se je z nelagodjem, a vendar odzvala, tako je nemška propaganda le mimogrede 'vzela na znanje' sicer res bolj neroden (in po današnjem poznavanju tudi skonstruiran) poskus sovjetske strani, da bi od sebe odvrnila še enega od sklopa animozitet poljskega prebivalstva do Rusov, ki je bila pogojen zgodovinsko. Zločin je bil tako pomemben prav zaradi njegove politične dimenzije, saj je povsem spremenil poljsko vlogo med velikimi tremi zaveznicami proti nacistični Nemčiji. Ironija usode je, da je še najbolj izboljšal strateška izhodišča prav tiste države, ki ga je storila.

V presoji poročanja slovenskega tiska moremo opaziti, da je bil v propagandnem nastopu na področju zunanje politike bolj profesionalen, kljub temu da je del slovenskih lastnikov in urednikov ljubljanskih tiskanih medijev iskreno in dejavno sodeloval na protikomunistični strani, ki se je ujemala z italijansko okupacijsko usmeritvijo. Ti časopisi so morali sicer pisati - v kolikor niso le povzemali - v duhu nemškega uradnega stališča, toda vendarle kombinirano z viri iz nevtralne Švedske in celo Portugalske. Njegove tehnične možnosti in viri informiranja so še vedno bili mnogo večji kot pri ilegalnem tisku osvobodilnega gibanja, ki je lahko postavil nasproti le silno prepričanost, da je luč resnice tista, ki prihaja iz Moskve. Predvsem je to opazno v drugi fazi, po objavi poročila sovjetske preiskovalne komisije. Vsak od obeh sistemov poročanja na Slovenskem je ostal trdno na svojem bregu, nerazjasnjeno pa ostaja, koliko sta dve povsem nasprotni resnici prispevali k boljši obveščenosti slovenskega prebivalstva.

Damijan Guštin

KATYN IN THE SLOVENIAN PRESS 1943-1945

S u m m a r y

The Katyn massacre, the news of which was broken to the world on April 13, 1942, has not only been one of the Second World War crimes that received greatest media attention, but also one that became a burning political problem causing serious internal conflicts to the anti-Fascist coalition. Apart from that, it accelerated the creation of a new Soviet policy towards Central Europe.

In Slovenia, which was divided between three occupying regimes during the war, the public media were equally divided. Official national newspapers were suppressed everywhere except in the Ljubljana province, which was under Italian occupation, however, even there they were subject to strict censorship. The German occupier published only two papers in Slovene, *Karawanken Bote* (*Karawanken Messenger*) and *Štajerski gospodar* (*Styrian Master*). Only the underground papers of the national liberation movement were able to break the imposed media blockade. Naturally, the papers responded very differently to the Katyn incident. In Spring 1943, the official papers in Ljubljana presented in detail the German "truth" about the event, based on German official reports and supported by some sources from neutral countries. The papers on the territory under German occupation gave similar reports, although quoting less additional sources. In a campaign, lasting about two months, the incident was used to convince the Slovenian public of the bloodiness and criminality of Bolshevism and all other forms of Communism. Quite contrary, the Communist Party influenced and pro-Soviet orientated underground papers of the national liberation movement were all but silent about the event, only giving a few sparing reports.

This situation changed at the end of 1943 when a Soviet commission issued a report on the Soviet version of the Katyn massacre. The underground press frequently and extensively propagated this version which appeared more credible to the public shocked by the Nazi crimes in Europe and

Slovenia. It published the entire commission report as well as the reactions by the world's press. The newspapers in Ljubljana - which fell under the German control after the capitulation of Italy - were only allowed to give a brief summary of the Soviet report together with the German denial of the Soviet claims.